

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2023, 20: 111-142

Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri

Kahraman BULGURCU

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim
Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı,

Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Science, Department of Quran
Reading and Recitation Science

Konya/Turkey

kbulgurcu@gmail.com

orcid.org/0000-0002-1914-0703

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı/ Issue: 20 Sayfa /Page: 111-142

Atıf / Cite as: Bulgurcu, Kahraman. “Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri [The Place of Ubayy b. Kâ'b in The Science of Qırā`āt and Ḥadīth]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 20 (June 2023): 111-142

<https://doi.org/10.18498/amailad.1235685>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

The Place of Ubayy b. Kâ'b in The Science of Qirā'āt and Ḥadīth

Abstract

It is very important for the Muslims who come after the companions to know the generation of the companions who were trained by the Prophet (Pbuh), knitted together around him, supported him and contributed to the spread of Islam the most. Because by getting to know them and imitating them, self-confident, honorable, responsible, knowledgeable and exemplary individuals will be formed, and as a result, an ideal society consisting of good people will emerge. This society, on the other hand, will be a light and guide to the age and people in which it lived, just like the generation of the companions. Ubayy b. Ka'b stood out with some of his features. Among the reasons why he was in the foreground in this way, the reasons such as being the first revelation scribe in Medina, writing some of the letters of the Prophet (Pbuh) being with him in some special occasions, and being with the Prophet (Pbuh) in all wars from Badr on can be mentioned. Ubayy b. Ka'b became one of the people who was mentioned about sciences such as tafsir, qiraat, fiqh and hadith. In this study, the two sciences in which he stands out due to his importance, his qirā'āt and ḥadīth, are discussed. The research aims to determine the position of Ubayy b. Kâ'b in the field of qirā'āt and ḥadīth sciences. In the study, the works related to qirā'āt were used and the narrations of Ubayy b. Kâ'b in *al-Kutub al-sitta* and *Aḥmad b. Ḥanbal's Musnad* were analyzed. Due to his competence in science, he was appreciated by our Prophet (Pbuh) at different times, and the companions also praised him, by mentioning his superiority in science from time to time. Indeed, our Prophet (Pbuh) praised him as "the best reciter of the Qur'an among my ummah". Ubayy b. Ka'b was one of the companions consulted in disputes related to recitation after the death of our Prophet (Pbuh). Existence of the companions like Hazrat Omar, Hazrat Osman and Zayd b. Sabit, who were authority in the Qur'an qiraat, among those who applied to him, has an importance in terms of showing his position in the Qur'an. Due to the knowledge of Ubayy in qiraat, some companions and many followers learned qiraat from him and his qiraat was learned and transferred to the next generations by seven of the imams of qiraat-i ashara, named Nafi, Ibn Kathir, Abu Amr, Asim, Khamza, Kisâh and Abu Ca'fer. It seems that Ubayy was an important person in the field of hadith among the companions. The companions sometimes consulted his knowledge about hadiths that they could not remember and did not know exactly. Furthermore, he did not hesitate to say a hadith or information that he knew to be true, even if it was contrary to the opinion of the rulers. Many people, 15 of his companions and 30 of his followers, narrated hadiths from him. However, when we

look at the narrations that have reached us from Ubayy, it is seen that the number of narrations is not very high. It is seen that some of the companions did not narrate so many hadiths due to the hadith "He who fabricates a lie on my behalf should get ready for his place in Hell.". Ubayy may not have narrated so many hadiths because of this hadith. This is why Ubay may not have narrated many hadiths. In addition, the fact that he was busy with teaching the Qur'an, its interpretation and fiqh issues may have also been the reasons for narrating less hadith. It is noticed that the narrators in the chain of isnad of some hadiths transmitted from Ubayy are composed of qaries (the readers of Qur'an). It is understood that Ubayy occasionally narrated hadiths to the students he taught the Qur'an, the scholars who were interested in qiraat were also engaged in hadith, and the narrations about the qiraat were not only based on the science of qiraat but were also transmitted through the Qur'an and hadith narrators. It is noted that Ubayy usually narrated hadiths on questions asked to him and on an event that took place. Since the skill in qiraat of Ubayy b. Ka'b was more dominant, he had more narrations about qiraat, tafsir and the virtues of the Qur'an.

Keywords: Ḥadīth, Qirā'āt, Companions, Ubayy b. Kâ'b, Sayyid al-Qurrā.

Übey b. Kâ'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri

Öz

Allah Resûlü'nün eğiterek onun etrafında kenetlenen, onu destekleyen ve İslam'ın yayılmasına en çok hizmeti geçen sahâbe neslini tanımak onlardan sonra gelen Müslümanlar için çok önemlidir. Çünkü onları tanımak ve örnek almak suretiyle kendisine güvenen, onurlu, sorumlu, bilgili ve örnek bireyler oluşacak ve bunun sonucunda güzel insanlardan oluşan ideal bir toplum meydana gelecektir. Bu toplum ise tıpkı sahâbe nesli gibi yaşadığı çağa ve insanlara ışık olacak ve rehberlik edecektir. Übey b. Ka'b (öl. 33/654) bazı özellikleri ile öne çıkmıştır. Onun bu şekilde ön planda olması arasında Medine'de ilk vahiy kâtibi olması, Hz. Peygamber'in bazı mektuplarını kaleme alması, bazı özel ortamlarda onun yanında bulunması ve yine Bedir'den itibaren bütün savaşlarda Allah Resûl'ünün yanında bulunması gibi sebepler zikredilebilir. Übey b. Ka'b tefsir, kıraat, fıkıh ve hadis gibi ilimler konusunda kendisinden söz edilen bir sahâbîdir. Bu çalışmada onun öne çıktığı iki ilim olan kıraat ve hadis ilmindeki yeri ele alınmıştır. Araştırmanın amacı Übey b. Kâ'b'ın kıraat ve hadis ilimleri alanındaki konumunu tespit etmektir. Çalışmada kıraatle ilgili eserlerden faydalanılmış ve Übey b. Kâ'b'ın *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned*'indeki rivayetleri tahlil edilmiştir. İlimdeki yetkinliği sebebiyle farklı zamanlarda Hz. Peygamber tarafından

takdir edilmiş ve yine sahâbe de yeri geldikçe onun ilim konusundaki üstünlüğünü zikrederek onu övmüşlerdir.

Nitekim Hz. Peygamber onu “Ümmetim içinde Kur’an’ı en iyi okuyandır” diye övmüştür. Übey b. Ka’b, Allah Resûl’ünün vefatından sonra kıraatle ilgili çıkan ihtilaflarda kendisine müracaat edilen ashâbdandır. Ona müracaat edenler arasında Hz. Ömer, Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit gibi Kur’an kıraatinde söz sahibi sahâbîlerin olması onun kıraatteki konumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Übey b. Ka’b’ın kıraatteki bilgisi sebebiyle bazı sahâbîler ve birçok tâbiîn ondan kıraat öğrenmiş ve onun kıraati, kırâat-i aşere imamlarından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ebû Ca’fer olmak üzere yedisi tarafından öğrenilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Übey b. Ka’b’ın ashâb arasında hadis alanında da önemli bir kişi olduğu görülmektedir. Sahâbe bazen hadislerle ilgili hatırlayamadıkları ve tam bilemedikleri konularda onun bilgisine müracaat etmiştir. Yine o, doğru bildiği bir hadisi veya bir bilgiyi yöneticilerin görüşünün tersine olsa da söylemekten çekinmemiştir. Sahâbeden 15 ve tâbiînden 30 kişi olmak üzere birçok kimse ondan hadis rivayet etmiştir. Fakat Übey b. Ka’b’dan günümüze ulaşan rivayetlere bakıldığında rivayet sayısının çok fazla olmadığı görülmektedir. Sahâbeden bazılarının Hz. Peygamber’in “Benim adıma yalan uyduran Cehennemdeki yerine hazırlansın.” hadisi sebebiyle çok hadis rivayet etmediği görülmektedir. Übey b. Ka’b da bu yüzden çok hadis rivayet etmemiş olabilir. Yine onun Kur’an öğretimi, tefsiri ve fıkhi konularla fazla iştigal etmesi de az hadis rivayet etme sebeplerinden olabilir. Übey b. Ka’b’dan nakledilen bazı hadislerin isnad zincirinde bulunan râvilerin kâriyelerden oluştuğu görülmektedir. Übey b. Ka’b’ın Kur’an öğrettiği öğrencilere zaman zaman hadisler de rivayet ettiği, kıraatle ilgilenen âlimlerin aynı zamanda hadislerle de iştigal ettiği ve kıraatle ilgili rivayetlerin kıraat ilmine dayanak olmasının yanında kâri ve muhaddis râviler vasıtasıyla rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Übey b. Ka’b’ın genellikle kendisine sorulan sorular üzerine ve meydana gelen bir olay üzerine hadis rivayet ettiği göze çarpmaktadır. Übey b. Ka’b’ın kıraat yönü daha baskın olduğu için kıraat, tefsir ve Kur’an’ın faziletiyle ilgili rivayetleri daha fazladır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kıraat, Sahâbe, Übey b. Kâ'b, Seyyidü'l-Kurrâ.

Giriş

İslâmî ilimler birbiriyle irtibatlı olup bunlar temel olarak Kur’an-ı Kerim’e ve Resûlullah’ın sünnetine dayanır. Hz. Peygamber döneminden yaklaşık hicri ilk iki asra kadar İslâmî ilimler arasında net bir ayrılığın

olduğu görülmemektedir. Fakat zamanla her ilmin kendine göre usulleri ve terimleri oluşmuş ve bunun sonucunda her ilim dalında derinleşerek ihtisaslaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan hadis ve kıraat ilimleri, sahâbe tarafından Hz. Peygamber'den nakledilmiş ve rivayet metoduyla diğer kuşaklara ulaştırılmış olmaları bakımından birbirlerine benzemektedirler. Öyle ki her iki ilim dalında da rivayet edilen bilgilerin nakildeki güvenilirlik yönüyle mütevâtir, meşhur, sahih, zayıf ve mevzû gibi çeşitleri bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in ilk muhatabı olan sahâbe neslinin zekâ, anlayış ve ilim düzeyleri bakımından farklılaştıkları bir gerçektir. Allah Resûlü sahâbenin bu özelliklerinin farkında olup zaman zaman öne çıkan hususiyetlerine dikkat çekmiştir. Nitekim Hz. Peygamber sahâbenin bazılarını övdüğü bir hadiste "Ümmetim içinde en merhametli olanı Ebû Bekir'dir. Allah'ın dini hususunda en şiddetlisi Ömer'dir. Onların en hayâlisı Osman ve en isabetli hüküm vereni Ali b. Ebî Tâlib'dir. Kur'an'ı en iyi okuyan Übey b. Kâ'b ve helal ve haramı en iyi bilen Muâz b. Cebel'dir. Ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir. Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır." buyurmuştur.¹

Sahâbenin bilgi birikiminin farklı olduğu hususlardan birisi de kıraat bilgisidir. Tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda mütehasıs olan sahâbeye göre kıraat konusunda öne çıkan sahâbî sayısı daha azdır. Onlardan birisi de Übey b. Kâ'b'tır. Übey b. Kâ'b'ın geçmişteki ilmî birikimi, okuma ve yazmayı bilmesi² sebebiyle hicretten sonra Hz. Peygamber onu Medine'de ilk vahiy kâtibi olarak görevlendirmiştir.³ Bu münasebetle o, Hz.

¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitâbü'l-Menâkıb", 32 (No. 3790); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Mukaddime" 11 (No. 154); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420/1999), 21/405 (No. 13990).

² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1981), 261; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 3/498.

³ Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992), 1/68; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 1/62; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed

Peygamberle çok vakit geçirmiş ve kendisini birçok alanda yetiştirmiştir. Başta tefsir, kıraat, fıkıh ve hadis gibi alanlarda söz sahibi olmuştur.

Übey b. Kâ'b ileri seviyedeki Kur'an ve İslâmî bilgisi sebebiyle hem Hz. Peygamber hem de sahâbe tarafından takdir edilmiş ve övülmüştür.⁴ Kendisinden sahâbe ve tâbiünden birçok kişi ilim öğrenmiştir. Bununla birlikte o, kendisine göre yanlış olduğunu düşündüğü konularda bazı sahâbîleri eleştirmekten geri durmamıştır. Bunlar arasında Hz. Ömer (öl. 23/644), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), İmrân b. Husayn (öl. 52/672), Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) ve Ebü'd-Derdâ (öl. 32/652) gibi sahâbîler⁵ zikredilebilir.⁶ Bu yönüyle onun münekkit bir sahâbî olduğu anlaşılacaktır.

Übey b. Kâ'b'la ilgili yapılan çalışmalar tarandığında⁷ Durak Puzmaz'ın⁸ ve Abdulkadir Karakuş'un⁹ doktora tezleri¹⁰ ile M. Kemal Atik'in

el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412), 1/27.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/350-351; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995), 7/309-317; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 1/188; Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/273.

⁵ Garip Çağlar, "Übey b. Ka'b'ın (öl. 22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler", *İslam Neslinin Kurucu Nesli Sahâbe III -Sahâbe ve Dirayet İlimleri-*, ed. Ömer Faruk Akpınar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 634.

⁶ Übey b. Kâ'b'ın bazı sahâbîleri eleştirisi için bakınız. Çağlar, "Übey b. Ka'b'ın (öl. 22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler", 638-652.

⁷ Çalışmalar doktora tezi, makale, tebliğ ve çeviri eser olarak sıralanmıştır.

⁸ Durak Puzmaz, *Übey ibn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).

⁹ Abdulkadir Karakuş, *Übey b. Ka'b, İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

¹⁰ Karakuş'un tezi daha sonra kitap olarak basılmıştır. Abdulkadir Karakuş, *Übey b. Ka'b İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Yeri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018) Atıflarda Karakuş'un bu kitabı kaynak olarak gösterilmiştir.

makalesi¹¹ ve Garip Çağlar'ın tebliği¹² bulunmaktadır. Yine Batılı ilim adamlarından Arthur Jeffery'in Übey b. Kâ'b'ın Mushafı ile ilgili çalışması da Alpaslan Sarı ve M. Kemal Atik tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.¹³ İlgili çalışmalara bakıldığında bunların genellikle Übey b. Kâ'b'ın tefsir ve Kur'an ilmindeki yeri, mushafı ve onun bazı sahâbîlere yaptığı eleştirilerle ilgili olduğu görülmektedir. Pasmaz ve Karakuş onun tefsir ilmindeki konumunu çalışırken kıraatiyle ilgili bazı bilgilere de değinmişlerdir.

Bu makalede Übey b. Kâ'b'ın kıraatiyle ilgili bilgiler rivayetler ışığında incelenecek, bunun yanında kurra sahâbîler arasındaki konumu, kıraatinin mütevatir ve meşhur kıraatlere kaynaklık etmesi gibi konular ele alınacaktır. Yine onun kıraatçilik yönünün hadisçiliğine etkisi, bu kapsamda onun rivayet ettiği hadislerin Kur'an bilgisi, tefsiri ve kıraatle ilgili konu edilecektir. Zikredilen sebeplerden dolayı bu araştırmada Übey b. Kâ'b'ın iyi bildiği ilim dallarından ikisi olan kıraat ve hadis ilminin karşılıklı olarak çalışılmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Böylece onun bu ilim dallarındaki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada kıraatle ilgili klasik ve çağdaş eserlerden faydalanılmış; ayrıca Übey b. Kâ'b'ın *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetleri incelenerek değerlendirilmiştir.

1. Kıraat İlmindeki Yeri

Sahâbe arasında kıraat konusunda kendisinden en çok faydalanan kişilerin başında Übey b. Kâ'b gelmektedir. O, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra vahiy kâtibî olarak onun hizmetine girmiş ve yanından hiç ayrılmamıştır. İndirilen ayetleri Hz. Peygamber için yazdığı gibi kendisi için de ayrıca yazmıştır. Bu yüzden hangi ayetin ne zaman indirildiğini, ayetin muradını ve maksadını en iyi bilenlerden biridir. O,

¹¹ M. Kemal Atik, "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (1 Ocak 1987).

¹² Garip Çağlar, "Übey b. Ka'b'ın (öl. 22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler", *İslam Neslinin Kurucu Nesli Sahâbe III - Sahâbe ve Dirayet İlimleri*, ed. Ömer Faruk Akpınar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018).

¹³ Arthur Jeffery, "Ubay b. Ka'b Mushafı I", çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 161-194; Arthur Jeffery, "Ubay b. Ka'b Mushafı II", çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 123-153.

“Muhakkak ki ben Kur’an’ı, Cebrail’den alan zattan yeni nazil olurken aldım.” diyerek bu özelliğiyle övünmüştür.¹⁴

Hız. Peygamber, her daim yanında olup her alanda kendisinden istifade eden Übey b. Kâ'b'ı, Kur’an’ı iyi okuması sebebiyle birçok kez övmüştür. O, ashâbı içinden Übey b. Kâ'b'ı “Onlardan Allah’ın kitabını en iyi okuyanı Übey’dir.” diyerek takdir etmiştir.¹⁵ Yine “Kur’an’ı şu dört kişiden alınız: Abdullah b. Mes’ûd, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel¹⁶ ve Ebû Huzeyfe’nin azatlısı Sâlim” buyurmuştur.¹⁷ Hız. Peygamber Übey b. Kâ'b'ı, Kur’an’ı iyi bilen dört kişi arasında zikrederek övmüştür. Ancak bundan daha üstünü ise Allah’ın onu Hız. Peygamber’e ismiyle anmasıdır. Bu, bir Müslüman için en büyük müjde ve mutluluktur. Enes b. Mâlik’in aktardığına göre Hız. Peygamber Übey b. Kâ'b’a hitaben “Rabbim sana ‘Lem yekünillezîne keferû suresini okumamı emretti’ deyince Übey b. Kâ'b “Rabbim benim adımı söyledi mi?” diye sordu. Hız. Peygamber de “evet” dedi. Bunun üzerine Übey b. Kâ'b ağladı.¹⁸ Zikredilen rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Übey b. Kâ'b hem Allah katında hem de Resûlullah nezdinde değerli bir şahsiyettir. Onu bu şekilde değerli kılan şeyin Kur’an bilgisi olduğu bir gerçektir. Burada Allah Resûlünün “Allah bu

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/41-42 (No. 21113).

¹⁵ Tirmizî, “Kitâbü'l-Menâkıb”, 32 (No. 3790); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mukaddime” 11 (No. 154); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/405 (No. 13990).

¹⁶ Muâz b. Cebel’in hayatı ve eğitimciliği için bk. Yunus Emre Sayan, “Muâz b. Cebel ve Eğitimciliği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 1107-1140.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987), “Fezâilü’s-Sahâbe”, 46 (No. 3597); “Fezâilü'l-Kur’an”, 8 (No. 4713); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1412/1991), “Fezâilü’s-Sahâbe”, 116, 117 (No. 2464); Tirmizî, “Menâkıb”, 37 (No. 3810); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/395 (No. 6786), 397 (No. 6790), 402 (No. 6795).

¹⁸ Buhârî, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 46 (No. 3598); Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 245, 246 (No. 799).

kitap sebebiyle bazı toplumlari yuceltir ve bazı toplumlari da alçaltir.”¹⁹ sözünün ortaya çıktığı görülmektedir.

Übey b. Kâ'b aynı zamanda Kur'an'ın tamamını Allah Resûlü hatta iken ezberleyen ve ona arz eden sahâbîlerdendir.²⁰ Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı hepsi de Ensar'dan olan dört kişi ezberledi.²¹ Bunlar Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel ve Ebû Zeyd'dir.²² Kur'an'ı iyi hıfzetmesi sebebiyle Resûlullah ondan namazda ayetleri karıştırdığında veya atladığında kendisini uyarmasını istemiştir. Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre bir gün Resûlullah namazda Kur'an okurken takıldı. Namazdan sonra Übey b. Kâ'b'a “Sen de bizimle beraber kıldın mı?” diye sordu. Übey b. Kâ'b “evet” deyince “Öyleyse niçin bana hatırlatmadın?” buyurdu.²³ Übey b. Kâ'b'ın hıfzının iyi olmasında Kur'an'ı çokça tekrar etmesi en büyük etkidir. Çünkü o, kendisinin bildirdiğine göre Kur'an'ı sekiz günde bir hatmediyordu.²⁴

Übey b. Kâ'b, güzel okuyuşu ve hıfzının sağlamlığı yanında Kur'an'ın içeriğini de çok iyi biliyordu. Hz. Peygamber'in öğretim metodlarından birisi de soru sormaktır. Resûlullah bir gün Übey b. Kâ'b'a “Ebû'l-Münzir! Allah'ın kitabından ezberinde bulunan hangi ayet daha büyüktür, bilir misin?” dedi. Übey b. Kâ'b “Allah ve Resulü daha iyi bilir.” deyince Hz. Peygamber aynı soruyu tekrar sordu. O “Âyete'l-Kürsî'dir.” cevabını verince Resûlullah onun göğsüne vurarak “(Doğru) Vallahi.

¹⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 269 (No. 817); İbn Mâce, “Mukaddime”, 16 (No. 218); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fezâilü'l-Kur'an”, 9 (No. 3318); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/355 (No. 232).

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1410/1990), 1/390.

²¹ Enes b. Mâlik'in sözünün yorumuyla ilgili görüşler için bakınız. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1394/2008), 1, 245-249.

²² Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe”, 119, 120 (No. 2465); Tirmizî, “Menâkıb”, 32 (No. 3794); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/114 (No. 13441), 379 (No. 13942).

²³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Salât”, 158 (No. 907); Benzer rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/204 (No. 21281).

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/500.

Allah ilmini bereketli kılsın ey Ebe'l-Münzir." buyurdu.²⁵ Hadisten Hz. Peygamber'in onun ilimdeki üstünlüğünün farkında olduğu ve bunu ortaya çıkarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Übey b. Kâ'b Kur'an'a olan derin vukûfiyeti sebebiyle Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ın ceminde görevlendirilmiştir.²⁶ Daha sonra ise Hz. Osman (öl. 35/656) döneminde Kur'an'ın istinsahı için oluşturulan kurulda²⁷ görevlendirilmiştir.²⁸ Hz. Ömer insanların tek başına kıldıkları te-ravih namazını cemaatle kılmalarını tavsiye etmiş ve onlara namazı kıldırması için Übey b. Kâ'b'ı imam tayin etmiştir.²⁹ Hiç şüphesiz onun önde gelen sahâbîlerin olduğu bir topluma imam yapılmasının en önemli sebebi, kıraat bilgisi olsa gerektir. Yine Hz. Ömer Suriye'de bir ordugâh şehri olan Câbiye'de³⁰ kalabalık bir topluluğa okuduğu bir hutbede Kur'an'dan bir şey sormak isteyenlerin Übey b. Kâ'b'a, ferâiz öğrenmek isteyenlerin Zeyd b. Sâbit'e ve fıkıh öğrenmek isteyenlerin Muâz b. Cebel'e gitmelerini tavsiye etmiştir.³¹ Hz. Ömer'in, sahâbenin ön planda olduğu alanı zikrettiği düşünüldüğünde Übey b. Kâ'b'ın kıraat alanındaki konumunun bilindiği anlaşılabacaktır. Onun saydığı diğer isimler de Kur'an konusunda maharetli olmasına rağmen Hz. Ömer, Übey b. Kâ'b'ı onların önüne geçirmiştir. Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Übey b. Kâ'b Kur'an bilgisi, kıraati ve hıfzı konusunda sahâbe yanında da önemli bir konuma sahiptir.

Hz. Peygamber hayattayken Kur'an'ı ezberleyerek ona arz eden ve ondan şerefli bilgiler öğrenen Übey b. Kâ'b hem ilimde hem de amelde

²⁵ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 258 (No. 810); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/200 (No. 21278).

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/150 (No. 21226); Süyûtî, *el-İtkân*, 1/103, 214; Erul, "Übey b. Kâ'b", 42/273.

²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/501-502; Zehebî, *Siyer*, 1/400.

²⁸ Muhammed b. Sirin, Hz. Osman'ın Kur'an'ın cemi esnasında, aralarında Übey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu Kureyş ve Ensar'dan on iki kişiyi görevlendirdiğini bildirmektedir (İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/502).

²⁹ Buhârî, "Terâvîh", 1 (No. 1906); İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/59.

³⁰ Câbiye için bk. Mustafa Fayda, "Câbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/538.

³¹ Zehebî, *Siyer*, 1/394.

öncü isimlerden biri olmuştur.³² O, Kur'an öğretmeni olarak Suffe'de görev almıştır. Kurrânın ilk tabakasını teşkil eden yedi sahâbîden³³ biri olan Übey b. Kâ'b, sahâbe içinde kıraat konusunda en çok temayüz edenlerin başında gelmektedir. Zehebî (öl. 748/1348), kurrâları topladığı tabakatta ilgili eserinde Hz. Peygamber'e Kur'an'ı arz eden yedi sahâbeyi birinci tabakaya yerleştirmiş; Übey b. Kâ'b'ı ise Hz. Osman ve Hz. Ali'den sonra üçüncü sırada zikretmiştir.³⁴

Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kıraatle ilgili çıkan ihtilaflarda kendisine müracaat edilen ashâbdandır. Ona müracaat edenler arasında Hz. Ömer, Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) gibi Kur'an kıraatinde söz sahibi sahâbîlerin olması onun kıraat ilmindeki konumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.³⁵ Hz. Ömer, birkaç kez Übey b. Kâ'b'ı okuduğu kıraat konusunda eleştirmiş ancak onun, bu kıraati Hz. Peygamber'den dinlediğini ve kendisinin bu konuda ondan daha yetkin olduğunu söylemesi üzerine Hz. Ömer onun kıraat konusunda daha bilgili olduğunu kabul etmiştir.³⁶ Zikredilen bilgilerden Übey b. Kâ'b'ın sahâbe arasında kıraat alanında otorite olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraat ilmini sonraki nesillere öğretmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Bunun sonucunda sahâbe ve tâbiînden pek çok kişi ondan kıraat okumuştur. Başta Ebû Hüreyre (öl. 58/678), İbn Abbas (öl. 68/687), Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa (öl. 64/683), Abdullah b. Sâib (öl. 70/689-90) gibi sahâbîler olmak üzere Ebû Abdurrahman es-Sülemî (öl. 73/692) ve Ebü'l-Âliye er-Riyâhî

³² Zehebî, *Siyer*, 1/390; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-âsâr* (İstanbul: İsam Yayınları, 1995), 1/109.

³³ Bu yedi sahâbe sırasıyla Hz. Osman, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Ebû Musa el-Eş'arî ve Ebü'd-Derdâ'dır (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/102-126).

³⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/109.

³⁵ Karakuş, *Übey b. Ka'b*, 130-131.

³⁶ M. Yusuf Kandehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Sıtkı Gülle (İstanbul: Divan Yayınları, 1990), 2/129; Atik, Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri, 155-156.

(öl. 90/709) gibi tâbiînin büyüklüğü ondan kıraat öğrenmiştir.³⁷ Böylece ondan öğrenilen kıraat vecihleri sonraki nesillere ulaşmıştır.

Übey b. Kâ'b'dan nakledilen kıraat vecihleri birçok kıraate ve kıraat âlimine kaynaklık etmiştir. Bu yüzden meşhur Arap edebiyatçısı ve Mu'tezile kelamcısı Câhiz (öl. 255/869) Übey b. Kâ'b için "İnsanların kıraatte dayanakları" ifadesini kullanırken³⁸ Zehebî ve İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) ise onu "Bu ümmetin en iyi okuyanı" olarak tavsif etmişlerdir.³⁹ Nitekim kırâat-i aşere imamlarından çoğunun isnadı Übey b. Kâ'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Kırâat-i seb'a imamlarından İbn Âmir el-Yahsubî (öl. 118/736) dışındakilerin kıraati muttasıl bir isnadla Übey b. Kâ'b'a dayanmaktadır. Yine meşhur üç kıraatin imamlarından Ebû Cafer el-Kârî'nin (öl. 130/747-48) kıraati de muttasıl bir isnadla Übey b. Kâ'b'a ulaşmaktadır. Übey b. Kâ'b'ın kıraatinin kaynağı ise Resûlullah'tır. Çünkü o, kıraati doğrudan Hz. Peygamber'in ağzından almıştır.⁴⁰

Übey b. Kâ'b ile zikredilen yedi kıraat imamı arasındaki sened zinciri şu şekildedir:

Nâfi' → Ebû Ca'fer el-Kârî → Abdullah b. Ayyâş → Übey b. Kâ'b⁴¹

Nâfi' → Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec → Abdullah b. Ayyâş → Übey b. Kâ'b⁴²

İbn Kesîr → Mücahid b. Cebr → İbn Abbas → Übey b. Kâ'b⁴³

İbn Kesîr → Dirbâs Mevlâ İbn Abbas → İbn Abbas → Übey b. Kâ'b

44

Ebû Amr b. Alâ → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbas → Übey b. Kâ'b⁴⁵

³⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/109; İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâi*, thk. Gotthelf Bergstrasse (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/34.

³⁸ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Usmâniyye*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991), 93.

³⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/109; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/34.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/12 (No. 21085).

⁴¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/242; Tayyar Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdirrahmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/288.

⁴² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/242; Altıkulaç, "Nâfi' b. Abdirrahmân", 32/288.

⁴³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/198.

⁴⁴ Zehebî *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/198.

⁴⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 1/225.

Âsım b. Behdele → Ebû Abdurrahman es-Sülemî → Übey b. Kâ'b⁴⁶

Hamza b. Habîb → Ebû İshak es-Sebî → Ebû Abdurrahman es-Sülemî → Übey b. Kâ'b⁴⁷

Alî b. Hamza el-Kisâi → Hamza b. Habîb → Ebû İshak es-Sebî → Ebû Abdurrahman es-Sülemî → Übey b. Kâ'b⁴⁸

Ebû Ca'fer el-Kârî → Abdullah b. Ayyâş → Übey b. Kâ'b⁴⁹

Ebû Ca'fer el-Kârî → Ebû Hüreyre → Übey b. Kâ'b⁵⁰

Ebû Ca'fer el-Kârî → İbn Abbas → Übey b. Kâ'b⁵¹

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi kırâat-i aşere imamlarından yedi tanesinin kıraati Übey b. Kâ'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Übey b. Kâ'b'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği sahih kıraatlere sunlar örnek verilebilir:

Yunus suresi'nin 58. ayetinin metni şöyledir: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا. Bu ayetteki فَيَفْرَحُونَ/felyefrahû- ve يَجْمَعُونَ/yecmeûn- kelimele-
rindeki muzari harfi ye'yi, te olarak فَلَئِنْ فَرِحُوا/feltefrahû ve تَجْمَعُونَ/tecmeûn şek-
linde okumuştur.⁵² Kırâat-i aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî'nin (öl. 205/821) râvisi Ruveys Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil (öl. 238/852) iki kelimeyi de "te" ile okurken; İbn Âmir el-Yahsubî (öl. 118/736) ve Ebû Ca'fer el-Kârî (öl. 130/747-48) ise sadece ikinci kelimeyi "te" ile okumuşlardır. Bunların dışındaki kıraat imamları ise iki kelimeyi de "ye" ile okumuşlardır.⁵³

Kehf suresi'nin 76. ayetinin metni şöyledir: قَدْ بَلَغْتَ مِنَ لَدُنِّي عُذْرًا. Ayetteki -لَدُنِّي/ledünnî- kelimesindeki nun harfini şeddeli okumuştur.⁵⁴ Kırâat-i aşere

⁴⁶ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/147, 204.

⁴⁷ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/251.

⁴⁸ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/251, 297.

⁴⁹ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/152, 173.

⁵⁰ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/173.

⁵¹ Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr, 1/173.

⁵² Ebû Dâvûd, "el-Hurûf ve'l-Kırâât", 1 (No. 3981, 3982).

⁵³ Hâmid b. el-Hâc Abdulfettâh el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, nşr. Halil İbrahim Üren (İstanbul: Haciveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020), 153.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "el-Hurûf ve'l-Kırâât", 1 (No. 3984, 3985); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/62 (No. 21123, 21124).

imamlarından Nâfi' (öl. 169/785) ve Ebû Ca'fer el-Kârî (öl. 130/747-48) dışındaki sekiz imam zikredilen kelimeyi şeddeli olarak okumuşlardır.⁵⁵

Kehf suresinin 77. ayetinin metni şöyledir. قَالَ لَوْ شِئْتُمْ لَأَتَّخَذْتُمْ عَلَيْهِمْ جُزًا. İlgili ayetteki -لَأَتَّخَذْتُمْ/lettehazte- kelimesini -لَتَخَذْتُمْ/letehızte- olarak te'nin fethası ve ha'nın kesrasıyla okumuştur.⁵⁶ Kıraat-i aşere imamlarından İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî (öl. 154/771) ve Ya'kûb el-Hadramî (öl. 205/821) لَتَخَذْتُمْ/letehızte olarak okumuşlardır. Bunların dışındakiler ise لَأَتَّخَذْتُمْ/lettehazte şeklinde okumuşlardır.⁵⁷

Kehf suresi'nin 86. ayetindeki -حَمِيَّةٍ/hamietin- kelimesinde mim'den sonraki harfi hemze ile okumuştur.⁵⁸ Nitekim Kıraat-i aşere imamlarından Nâfi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr b. Alâ' el-Basrî (öl. 154/771), Ya'kûb el-Hadramî ve İmam Âsım'ın (öl. 127/745) râvisi Hafs (öl. 180/796) bu şekilde okumuşlardır. İbn Âmir el-Yahsubî (öl. 118/736), Hamza b. Habîb (öl. 156/773), Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805), Ebû Ca'fer el-Kârî (öl. 130/747-48), Halef b. Hişâm (öl. 229/844) ve İmam Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş (öl. 193/809) ha'dan sonra med harfi elif ve mim'den sonra fethalı ye ile -حَامِيَّةٍ/hâmiyetin- şeklinde okumuşlardır.⁵⁹

Enbiya suresi 25. ayetteki -نُوحِي/nûhî- kelimesini -يُوحِي/yûhâ- olarak okumuştur.⁶⁰ Kıraat-i aşere imamlarından Âsım'ın râvisi Hafs, Hamza b. Habîb (öl. 156/773), Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805) ve Halef b. Hişâm (öl. 229/844) dışındakiler bahsedilen kelimeyi يُوحِي/yûhâ olarak okumuşlardır.⁶¹

Übey b. Kâ'b'ın Hz. Peygamber'den naklettiği kıraatler, hadis ve kıraat kitaplarındaki rivayetlerle çoğaltılabilir. Burada verilen bilgilerden onun sahâbe içinde kıraat ilminde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Onun bu bilgisi ve konumunun yanında, Resûlullah'tan aldığı sahih kıraati ondan öğrendiği şekliyle sonraki nesillere aktarmadaki

⁵⁵ el-Pâlûvî, *Zübdetül İrfan*, 203.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/47 (No. 21115).

⁵⁷ el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 203.

⁵⁸ Tirmizî, "Kıraat", 3 (No. 3934); Ebû Dâvûd, "el-Hurûf ve'l-Kırâât", 1 (No. 3986).

⁵⁹ el-Pâlûvî, *Zübdetül İrfan*, 203.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/149-150 (No. 21226).

⁶¹ el-Pâlûvî, *Zübdetül İrfan*, 222.

gayreti de göze çarpmaktadır. Zikredilen bu sahih kıraatlerin yanında Übey b. Kâ'b'a nispet edilen şâz kıraatler de vardır.⁶² Ona nispet edilen şâz kıraatlerin sayısını İbn Cinnî (öl. 392/1002) 38 olarak belirtirken,⁶³ İbn Hâleveyh (öl. 370/980) bunların 99 tane olduğunu zikreder.⁶⁴ Pusmaz, Übey b. Kâ'b'ın bu iki kitaptaki ortak şâz rivayetlerinin sayısının 14 olduğunu belirtir.⁶⁵ Tefsir kitaplarında dağınık olarak bulunan rivayetleri inceleyen Pusmaz'ın araştırmasına göre bunların sayısının 375'e kadar çıktığı görülmektedir.⁶⁶

Pusmaz'ın tespitlerine göre Übey b. Kâ'b'a nispet edilen şâz kıraatler incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:⁶⁷

1. Ayetlere bazı kelimeler ilave edilmiştir.
2. Ayetlerden bazı kelimeler çıkarılmıştır.
3. Bir kelimenin yerine eş anlamlı başka bir kelime getirilmiştir.
4. Fiilin kalıbı değiştirilmiştir.
5. Kelimenin başına harfi cer getirilmiştir.
6. Tekil kelimenin yerine çoğul kelime getirilmiştir.
7. Çoğul kelimenin yerine tekil kelime getirilmiştir.
8. Zamirin kendisi yerine kullanıldığı isim açıkça zikredilmiştir.
9. Kelimeler takdim veya tehir edilmiştir.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Übey b. Kâ'b'a isnad edilen bu tür kıraatler tefsir kabilinden açıklamalardır. Bunların çoğunun da eş anlamlı kelimeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Übey b. Kâ'b bunların bazılarını Mushaf'ına açıklama olsun diye not almıştır. Fakat sonraki dönemlerde bazı kişiler bunları farklı kıraatler olarak düşünmüş olmalıdır.⁶⁸

⁶² Sahih kıraat şartlarından birini veya daha fazlasını taşımayan kıraatlere şâz kıraat denir. Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 168.

⁶³ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf ve Abdülfettâh İsmail Şelebî (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1406/1986), 2/477-478.

⁶⁴ Pusmaz, *Übey ibn Ka'b*, 151.

⁶⁵ Pusmaz, *Übey ibn Ka'b*, 151.

⁶⁶ Pusmaz, *Übey ibn Ka'b*, 106-144.

⁶⁷ Pusmaz, *Übey ibn Ka'b*, 145-147.

⁶⁸ Karakuş, *Übey ibn Ka'b*, 133-134.

Kıraat ve Kur'an'ın faziletiyle ilgili Übey b. Kâ'b'a nispet edilen bazı rivayetler bulunmaktadır ki bunların kabul edilmesi mümkün değildir. Bunlar aslı olmayan rivayetler olup onların art niyetli kişiler tarafından uydurulduğu anlaşılmaktadır. Bu tür kişiler, kötü düşüncelerinin kendilerinin görüşü olarak reddedileceğini bildikleri için onları kıraat alanında otorite olan ve Müslümanlar tarafından sevilen bir sahâbîye nispet ederek yaymaya çalışmışlardır.⁶⁹ Zaten Müslümanlar her çağda Übey b. Ka'b'ın bu gibi ithamlardan uzak olduğuna kani olmuşlardır.

Übey b. Kâ'b, Kur'an kıraatinde çok mahir olmasının yanında Kur'an'ın manasını ve tefsirini de çok iyi bilen bir sahâbîdir. Bu sebeple o, sahâbe döneminde meşhur olan Mekke, Medine ve Kûfe tefsir ekollerinden Medine tefsir okulunun kurucusu olarak kabul edilmiştir.⁷⁰

Übey b. Ka'b'la ilgili gündeme gelen bir başka konu ise onun Mushaf'ı mevzusudur. Onun kendisine ait bir Mushaf'ı vardı.⁷¹ Nitekim Hz. Peygamber döneminde bazı sahâbîlerin kendilerine ait özel Mushaf'ının olduğu bir gerçektir.⁷² Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yaparken kendisi için de özel bir Kur'an yazmıştır. Übey b. Kâ'b, Hz. Peygamber'den işittiği kıraat yanında ayetlerin tefsiri ile ilgili kısa notlar tutmuştur. Bunun yanında kunut dualarını da Mushaf'ının sonuna

⁶⁹ Pasmaz, *Übey ibn Ka'b*, 152; Erul, "Übey b. Kâ'b", 42/273.

⁷⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 93.

⁷¹ Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ı ile ilgili bilgi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 1/226-228; Şahin, *Târîhu'l-Kur'ân*, 178-185; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 1985), 84-85; Pasmaz, *Übey ibn Ka'b*, 154-168; Karakuş, *Übey b. Ka'b*, 75-87. Avustralyalı ilim adamı Arthur Jeffery'nin *Materials For The History Of The Text Of The Qur'an* adlı 1937 Leiden baskılı eserinin 114-181. sayfaları arasında Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ı ile ilgili geniş bir araştırma mevcuttur. Bu kısım Alpaslan Sarı ve M. Kemal Atik tarafından tercüme edilmiştir. bk. Arthur Jeffery, "Ubey b. Ka'b Mushafi I", çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 161-194; Arthur Jeffery, "Ubey b. Ka'b Mushafi II", çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal Atik, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 123-153.

⁷² Mushafı olan sahâbîler için bk. Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbüddin Abdüssübhân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 2/284-293; Şahin, *Târîhu'l-Kur'ân*, 160; Pasmaz, *Übey ibn Ka'b* 153-154.

kaydetmiştir. Onun, açıklama gibi notlarını, bazı farklı okuyuşları ve kunut dualarını Kur'an'dan olduğu için değil, kendisi için hatırlama olması adına yazdığı anlaşılmaktadır.⁷³ Nitekim Muhammed Hamîdullah (öl. 1423/2002), Übey b. Kâ'b, İbn Mes'ûd ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî (öl. 58/678) gibi sahâbîlerin yazdıkları özel Mushaflarda bazı kelimelerin yazılışları arasında farklılıklar bulunduğunu, ancak bunların ayetlerin açıklaması olan tefsir türü ifadeler olduğunu bildirmektedir.⁷⁴

2. Hadis İlmindeki Yeri

Übey b. Ka'b Hz. Peygamber'den kıraat, tefsir, fıkıh ve hadis gibi ilimleri öğrenmiş ve ilim konusunda öncü sahâbîlerden biri olmuştur. O, daha Hz. Peygamber hayatta iken onun teşvikiyle çevresindeki insanlara Kur'an öğretmiştir.⁷⁵ O, bu yönüyle hem Resûlullah döneminde hem de onun vefatından sonra çevresindekilere ilim öğretmek için öğretmen sahâbîlerden biri olmuştur.

Übey b. Kâ'b fıkıh, tefsir ve kıraate dair bilgileri öğrettiği gibi Hz. Peygamber'in farklı konulardaki hadislerini de sonraki nesle aktarmaya çalışmıştır. Nitekim hadis öğrenmek isteyen insanlar onun yanına gelerek ondan hadis öğrenmişlerdir. Bazen bu insanların sayısı çok artmış, o da sesini duyurabilmek için yüksek bir yere çıkarak hadis rivayet etmiştir.⁷⁶

Sahâbe, hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmişlerdir. Ancak bizzat işitmedikleri sözleri veya şahit olmadıkları hadisleri diğer sahâbîlerden öğrenmişlerdir. Übey b. Kâ'b'ın da doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmesinin yanında az da olsa diğer sahâbîlerden de rivayette bulunduğu görülmektedir. O, hanımı Ümmü't-Tufeyl⁷⁷ ve Enes b. Mâlik'ten⁷⁸ hadis işitmiştir.

Übey b. Kâ'b'ın sahâbe içinde hadis ilminde yetkin olduğunu gösteren bazı örnekler vardır. Hz. Ömer, evine gelip üç defa izin isteyen Ebû Musa el-Eş'arî'nin (öl. 42/662-63) üçüncü izinden sonra cevap alamadığı

⁷³ Karakuş, *Übey b. Ka'b*, 76, 86.

⁷⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 2/703-706.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/316, 345; 5/558; Karakuş, *Übey b. Ka'b*, 33-35.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/195 (No. 20588).

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/75 (No. 27108).

⁷⁸ Buhârî, "Et'ime", 59; Müslim, "Nikâh", 93.

için geri dönme sebebini sorduğunda o, Resûlullah'ın böyle tavsiye ettiğini söylemiş, Hz. Ömer de kendisinden şahit istemiş yoksa cezalandırılacağını bildirmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Ömer'e Übey b. Kâ'b'ı şahit olarak getirince Hz. Ömer "O âdildir." diyerek onun şahitliğini kabul etmiştir. Bunun üzerine Übey b. Kâ'b, Hz. Ömer'e "Resûlullah'ın ashâbına karşı azab etme!" deyince Hz. Ömer amacının duyduğu şeyin aslı olup olmadığını araştırmak olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Hz. Ömer'le Übey b. Kâ'b arasında benzer bir olay daha geçmiş, Hz. Ömer Übey b. Kâ'b'ın rivayet ettiği bir hadis için şahit getirmesini istemiş, o da Ensar'dan bazılarını şahit olarak getirmiştir. Bunun üzerine Ömer "Ben seni itham etmiyorum fakat hadisin doğruluğunu tespit etmek istiyorum." demiştir.⁸⁰ Yine başka bir zamanda Hz. Ömer temettü haccını yasaklamak istemiş. Übey b. Kâ'b "Biz Resûlullah'la temettü yaptık ve o bunu yasaklamadı" diye itirazda bulununca Ömer yasaklamadan vazgeçmiştir.⁸¹

Sahâbe, aralarında meydana gelen hadislerle ilgili ihtilaflarda Übey b. Ka'b'a başvurmuşlardır. Bir gün Hz. Ömer bir hadis rivayet etmiş, mecliste bulunan İbn Abbas (öl. 68/687-88) Hz. Ömer'in anlattığı hadisin devamının olduğunu söylemiş ve kalan kısmı zikretmiştir. Hz. Ömer, İbn Abbas'a bunu kimden işittiğini sormuş, o da Übey b. Kâ'b'dan duyduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Ömer bunu Übey b. Kâ'b'a soracağını söylemiştir. Meclisten ayrılan İbn Abbas annesi Ümmü'l-Fazl'a gelerek başından geçen olayı anlatmış ve annesine Übey b. Kâ'b'ın hadisi unutmış olacağından korktuğunu bildirmiştir. Ümmü'l-Fazl ise "Übey b. Kâ'b'ın unutacağını zannetmiyorum." diye cevap vermiştir. Ertesi gün Hz. Ömer İbn Abbas'la birlikte Übey b. Kâ'b'a gitmiş ve ona hadisi İbn Abbas'ın söylediği şekilde Hz. Peygamber'den işittin mi diye sormuş, Übey b. Kâ'b da "evet" diyerek İbn Abbas'ı tasdik etmiştir.⁸² Rivayetten sahâbenin hadisi teyit etmek için onun şahitliğine müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca

⁷⁹ Müslim, "Âdâb", 37 (No. 2154); Benzer rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Edeb", 128 (No. 5181).

⁸⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiiratü'l-huffâz*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1419/1998), 1/12.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/205 (No. 21283).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/38-39 (No. 21110).

Ümmü'l-Fazl'ın, Übey b. Kâ'b'ın unutmayacağını söylemesi onun hafızasının sağlamlığıyla bilindiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Sahâbenin tam hatırlamadıkları hadisler hakkında Übey b. Ka'b'ın şahitliğine başvurdukları bilinmektedir. Semüre b. Cündeb (öl. 60/680) Resûlullah'ın namazda kıraatten ve rükûdan önce birer sekte yaptığını söyleyince İmrân b. Husayn (öl. 52/672) onun bu sözünü onaylamıştır. Bunun üzerine meseleyi Medine'de bulunan Übey b. Kâ'b'a yazmışlar. Übey b. Kâ'b da Semüre b. Cündeb'in doğru söylediğini bildirmiştir.⁸³ Hadis ve tabakat kitapları incelendiğinde bu tür örnekler çoğaltılabilir. Zikredilen bilgilerden Übey b. Kâ'b'ın hem Hz. Ömer hem de diğer sahâbiler yanında hadis alanında kendisine itimat edilen ve değer verilen bir şahsiyet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Übey b. Kâ'b'dan birçok kişi hadis rivayet etmiştir. Mizzî (öl. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* adlı eserinde ondan hadis rivayet edenlerin sayısını 44 olarak zikretmiştir.⁸⁴ Fakat Mizzî'nin ismini zikrettiği üç kişinin Übey b. Kâ'b'la görüşmediği halde ondan mürsel olarak rivayet ettiği görülmektedir.⁸⁵ Bunlar Hasan Basrî⁸⁶ (öl. 110/728), Amr b. Sâlim Ebû Osman el-Ensârî⁸⁷ ve Ebû Abdillâh Mekhûl b. Ebî Müslim'dir⁸⁸ (öl. 112/730). Ayrıca Mizzî, Übey b. Kâ'b'dan rivayet edenler arasında Yezîd b. Havtekiyye'yi de zikretmiş fakat bunun hata olduğunu bildirmiştir.⁸⁹

Araştırma sonucunda Übey b. Kâ'b'dan 45 kişinin rivayette bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁰ Hz. Ömer, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah (öl. 78/697), Abdullah b. Amr (öl. 65/684), Ebû Eyyub el-Ensârî (öl. 49/669), Sehl b. Sa'd es-Sâidî (öl. 91/710), Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas, Ebû Musa el-Eş'arî, Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654), Rifâa b. Râfî' (öl. 42/662),

⁸³ Tirmizî, "Salât", 72 (No. 251); İbn Mâce, "İkâmetü's-Salâ", 12 (No. 844-845).

⁸⁴ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdîrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 2/263-264.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/264.

⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/188.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/162.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/290.

⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/264.

⁹⁰ Ondan rivayet edenler için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/263-264; a.mlf. *Tuhfetü'l-eş'râf bi-ma'ifeti'l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şerafüddîn (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/11-40; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/9-213 (No. 21084-21288).

Muğîre b. Nevfel (öl. 50/670), Cündüb b. Abdullah el-Becelî (öl. 64/684), Süleyman b. Surad el-Huzâî (öl. 65/685) ve Abdurrahman b. Ebzâ (öl. 70/689) olmak üzere 15 sahâbî rivayet etmiştir. Sahâbeden Übey b. Ka'b'dan en çok rivayet edenler sırasıyla Abdullah b. Abbas,⁹¹ Abdurrahman b. Ebzâ⁹² ve Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir.⁹³

Başta oğulları Tufeyl, Abdullah ve Muhammed olmak üzere tâbiûndan 30 kişi ondan hadis almıştır. Bunlar 'Uty b. Damura (öl. 45-49), 'Umâre b. Amr b. Hazm (öl. 63/683), Mesrûk b. el-Ecda' (öl. 63/683), Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688), Süveyd b. Gafele (öl. 80/699), Ebû İdrîs Âiz b. Abdullah el-Havlânî (öl. 80/699), Zir b. Hubeyş (öl. 82/701), Abdurrahman b. Ebû Leylâ (öl. 83/702), Abdullah b. Hâris b. Nevfel el-Kureşî (öl. 84/703), Kays b. Ubâd el-Basrî (öl. 80'den sonra), Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (öl. 90/709), Saîd b. el-Müseyyeb (öl. 94/713), Ebû Osman en-Nehdî (öl. 100/718-19), Atâ b. Yesâr (öl. 103/721), Cârûd b. Ebû Sebra el-Hüzelî (öl. 120/738), Atıyye b. Kays el-Kelâî eş-Şâmî (öl. 121/739), Abdullah b. Ebi'l-Basîr, Abdullah b. Rabâh el-Ensârî, Abdullah b. Feyrûz ed-Deylemî, Abdullah b. Ebi'l-Hüzeyl el-Kûfî, Abdurrahman b. Esved b. Abdiyeğûs, Câbir/Cüveybir el-Abdî, Ebû Basîr el-A'mâ, Nüfey' Ebû Râfi' es-Sâiğ el-Basrî, Ubeyd b. Ömer el-Leysî ve Yahya b. el-Cezzâr'dır. Tâbiûnden Übey b. Ka'b'dan en çok rivayet edenler sırasıyla Zir b. Hubeyş,⁹⁴ oğlu Tufeyl b. Übey,⁹⁵ Ebü'l-Âliye er-Riyâhî,⁹⁶ Abdurrahman b. Esved b. Abdiyeğûs⁹⁷ Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dır.⁹⁸

Übey b. Kâ'b Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Medine'de ilk vahiy kâatibi olması sebebiyle Resûlullah'la çokça beraber olmuştur. Bu sayede Hz. Peygamber'in birçok davranışına şahitlik etmiş ve ondan birçok hadis işitmiştir. Nitekim Zehebî (öl. 748/1348) onu

⁹¹ Yirmi üç hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/36-68 (21109-21131)).

⁹² On üç hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/71-84 (21136-21148)).

⁹³ Sekiz hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/27-33 (21100-21107)).

⁹⁴ Otuz bir hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/113-137 (21181-21211)).

⁹⁵ Yirmi hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/165-180 (21241-21260)).

⁹⁶ On dört hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/143-146 (21219-21232)).

⁹⁷ On iki hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/88-95 (21154-21165)).

⁹⁸ Dokuz hadis rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/102-112 (21171-21179)).

“Resûlullah’tan en çok hadis dinleyenlerden biri” diye tavsif etmiştir.⁹⁹ Yine o, hadis hafızlarını ele aldığı meşhur eserinde birinci tabakada 23 sahâbenin biyografisine yer vermiş; dört halife ve İbn Mes’ûd’dan sonra Übey b. Kâ'b’ı altıncı sırada zikretmiştir.¹⁰⁰ Böylece Zehebî onu müksirûn sahâbeden ve ondan daha fazla rivayet eden birçok sahâbîden öne almıştır. Ancak Übey b. Kâ'b’dan günümüze ulaşan hadislere bakıldığında rivayetlerinin çok fazla olmadığı görülmektedir. Sahâbeden bir kısmının Hz. Peygamber’le fazla beraber olmasına rağmen az hadis rivayet ettiği bilinen bir husustur. Onlardan bazıları Resûlullah’ın “Benim adıma yalan uyduran cehennemdeki yerine hazırlansın”¹⁰¹ hadisi sebebiyle çok hadis nakletmemişlerdir.¹⁰² Übey b. Kâ'b da bu yüzden çok hadis rivayet etmemiş olabilir. Ayrıca onun Kur’an öğretimi, tefsiri ve fıkhi konularla fazla iştigal etmesi de az hadis rivayet etme sebeplerinden olabilir. Yine Hz. Peygamber’den sonra çok fazla yaşamaması da bu sebepler arasında zikredilebilir.

Übey b. Kâ'b’tan nakledilen rivayetler bazı hadis kitaplarında geçmektedir. Bakî b. Mahled’in (öl. 276/889) *Müsned*’inde Übey b. Kâ'b’ın 164 rivayetinin olduğu zikredilmiştir.¹⁰³ Buna göre Übey b. Kâ'b kendisinden en çok hadis rivayet edilen sahâbîler arasında 24. sırada bulunmaktadır.¹⁰⁴

⁹⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/18.

¹⁰⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/18.

¹⁰¹ Buhârî, “İlim”, 38 (No. 106-110); Müslim, “Mukaddime”, 2- 4 (No. 2-4).

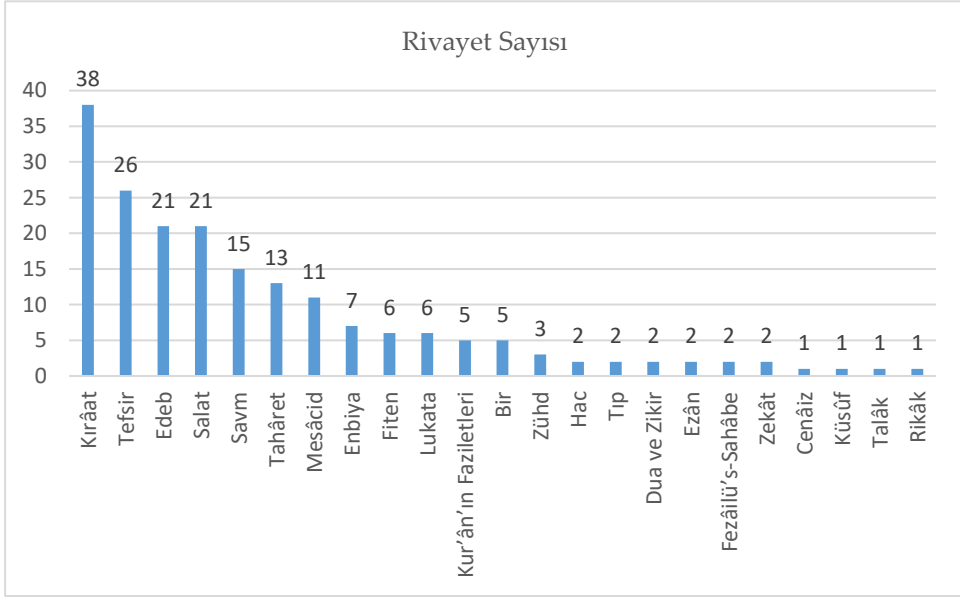
¹⁰² Bu sahâbîler arasında Hz. Ömer ve Zübeyr b. Avvâm zikredilebilir. Bunun için bk. Buhârî, “İlim”, 38 (No. 107); İbn Mâce, “Mukaddime”, 4 (No. 36); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/410 (No. 326); 3/30 (No. 1413). Enes b. Mâlik günümüze ulaşan rivayetleri itibarıyla müksirûn sahâbeden olsa da aynı sebep dolayısıyla çok hadis rivayet etmediğini bildirmektedir. bk. Buhârî, “İlim”, 38 (No. 108); Müslim, “Mukaddime”, 2 (No. 2); Dârimî, “Mukaddime”, 25 (No. 241); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/166 (No. 12764).

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, 1/402; Mustafa Karataş, *Hadislerin Artması ve Sayısı* (İstanbul: İşaret yayınları, 2006), 302.

¹⁰⁴ Karataş, *Hadislerin Artması ve Sayısı*, 301-302.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise ondan 205 hadis¹⁰⁵ rivayet edilmiştir.¹⁰⁶

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Übey b. Kâ'b'dan nakledilen rivayetler konularına göre sınıflandırıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

Şekil 1: Übey b. Kâ'b'ın Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki Rivayetlerinin Konularına Göre Dağılımı

Müsned'deki rivayetlerin konu değerlendirmesine geçmeden önce mükerrer olan hadisler hakkında bilgi verilecektir. İnceleme sonucunda Übey b. Ka'b'dan nakledilen bazı rivayetlerin anlam yönüyle mükerrer

¹⁰⁵ Zikredilen sayı Şuayb el-Arnâvûd'un tahkikindeki numaralandırmaya göredir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/9-213 (No. 21084-21288)).

¹⁰⁶ Bu rivayetlerden dokuz tanesi ise Übey b. Ka'b'ın sözü olup mevkuf rivayettir. Mevkuf rivayetlerin altısı tefsir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/67 (No. 21129), 104-105 (No. 21173), 151 (No. 21227), 152 (No. 21228), 154 (No. 21231), 155 (No. 21232); ikisi savm (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/137 (No. 21210, 21211); biri de enbiyâ (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/162-163 (No. 21240) konusuyula ilgilidir.

olduğu görülmektedir. Söz gelimi Übey b. Kâ'b'ın en çok rivayetinin bulunduğu kıraatle ilgili 38 rivayetin 19'u Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiği hadisiyle ilgili,¹⁰⁷ 9 tanesi ise Felak ve Nâs surelerinin dua olmayıp¹⁰⁸ Kur'an'ın iki suresi olduğu ile ilgili rivayetlerdir.¹⁰⁹ Yine tefsirle ilgili 26 rivayetin 11 tanesi Hızır kıssasıyla,¹¹⁰ edep konusundaki 21 rivayetin 12 tanesi "Şiirde hikmet vardır" rivayetiyle,¹¹¹ namazla ilgili 21 rivayetin 10 tanesi sabah ve yatsı namazının cemaatle kılınmasının önemiyle,¹¹² oruç konusundaki 15 rivayetin 14 tanesi Kadir Gecesi'nin Ramazan ayının 27. gecesinde olduğuyla ilgilidir.¹¹³ İyilikle ilgili 5 rivayetin ise tamamı bu ümmete verilecek bazı müjdelerden bahsetmektedir.¹¹⁴ Lukata konusuyla ilgili rivayetlerin altısı da Hz. Peygamber döneminde Übey b. Kâ'b'ın bulunduğu kayıp para ile ilgili olaydan bahsetmektedir.¹¹⁵ Verilen bilgiler Übey b. Kâ'b'dan nakledilen hadislerin yaklaşık beşte ikisinin mükerrer rivayetlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

*Müsned'*deki rivayetler konu itibariyle değerlendirildiğinde şu sonuçla karşılaşılmaktadır:

Übey b. Kâ'b'ın naklettiği 205 rivayetten 38'i kırâat, 26'sı tefsir ve 5'i de Kur'an'ın faziletleri ile ilgilidir ki bunların toplamı 69 olmaktadır. Yani onun naklettiği rivayetlerin üçte birinin Kur'an ilimleriyle ilgili hadisler olduğu görülmektedir. Bundan da Übey b. Kâ'b'ın Kur'an ve Kur'an'la alakalı konulara daha çok önem verdiği ve ilgisinin bu yönde ağır bastığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35 (No. 21091, 21092, 21093, 21132, 21133, 21134, 21149, 21150, 21151, 21152, 21153, 21171, 21172, 21175, 21176, 21177, 21179, 21204, 21205).

¹⁰⁸ İbn Mes'ûd'dan bu iki surenin dua olduğu ile ilgili bilgiler nakledilmiştir. Onun bu sözünün maksadıyla ilgili açıklama için bk. Taha Çelik, "Abdullah b. Mes'ûd'un "Unuttuğu" İddia Edilen Meselelerin Tahlili", *Marife* 17/1 (2017), 107-109.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/113-118 (No. 21181-21189).

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/36 (No. 21109), 43-61 (No. 21114-21122), 68-69 (No. 21131).

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/88-96 (No. 21154-21165).

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/188-196 (No. 21265-21274).

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/119-128 (No. 21190-21200), 136-137 (No. 21209-21211).

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/144-148 (No. 21220-21224).

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/95-101 (No. 21166-21170), 207 (21284).

*Müsned'*deki rivayetler sıhhat yönüyle de incelenmiştir. Übey b. Kâ'b'ın rivayetlerinin sıhhat değerlendirmesiyle ilgili ise şu sonuç ortaya çıkmıştır:¹¹⁶ 205 hadisten 148'i sahih, 31'i hasen, 25'i zayıf ve 1 rivayet de aşırı zayıf şeklinde değerlendirilmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında ondan rivayet edilen hadislerin 179'unun (%87,31) sahih ve hasen hadis olduğu görülmektedir. Yani *Müsned'*de Übey b. Kâ'b'dan nakledilen rivayetlerin yaklaşık sekizde yedisi kendisiyle ihticac edilen makbûl hadislerden oluşmaktadır. Yine ondan nakledilen 25 rivayet (%12,19) ise zayıf veya aşırı zayıftır.¹¹⁷ Bu da ondan nakledilen rivayetlerin yaklaşık sekizde birinin kendisiyle ihticac edilmeyen merdûd hadislerden oluştuğunu göstermektedir.

Übey b. Ka'b'ın *Kütüb-i Sitt'e*'deki rivayetleri incelenmiş ve mükerreleriyle birlikte 115 rivayetinin olduğu tespit edilmiştir. Onlardan tekrarlarıyla birlikte *Sahîh-i Buhârî*'de 19, *Sahîh-i Müslim*'de 20¹¹⁸, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde 22, Nesâî'nin *Sünen*'inde 11¹¹⁹, Tirmizî'nin *Sünen*'inde 23 ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise 20 rivayet bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitt'e*'deki rivayetler muhteva olarak değerlendirildiğinde onların neredeyse hepsinin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki hadislerle aynı olduğu görülmektedir. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünenler*'inde sadece birer rivayet İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise 7 rivayet *Müsned*'deki rivayetlerden farklı olup bunların da toplamı ondur.

Kütüb-i Sitt'e de *Müsned'*deki rivayetlerden farklı olan toplam on hadisin içeriklerinin şu şekilde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivayet Hz. Peygamber'in vitirde rükûdan önce kunut yaptığını anlatırken¹²⁰; Tirmizî'nin *Sünen*'indeki hadis Yunus Peygamber'in kavminin sayısı ile ilgilidir.¹²¹ Nesâî'nin *Sünen*'indeki rivayet ise Übey b.

¹¹⁶ Hadislerin sıhhat değerlendirmesinde Şuayb el-Arnâvûd ve ekibinin yaptığı değerlendirme esas alınmıştır.

¹¹⁷ Hadislerin zayıflık nedeni isnaddaki râvilerin cerhi sebebiyledir.

¹¹⁸ Bu rivayetlerden biri, Übey b. Ka'b'ın bir ayetin tefsiriyle ilgili açıklaması olup mevkuף hadistir (Müslim, "Sıfâtü'l-Kıyâme", 42 (No. 2799).

¹¹⁹ Bu rivayetlerden bir tanesi Übey b. Ka'b'ın sözü olup mevkuף hadistir (Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Eşribe", 58 (No. 5752).

¹²⁰ Ebû Dâvûd, "Vitr", 5 (No. 1427).

¹²¹ Tirmizî, "Tefs'iru'l-Kur'ân", 38 (No. 3229).

Kâ'b'ın nebizele ilgili fetvasından bahsetmektedir.¹²² İbn Mâce'deki rivayetlerden ikisi isnadındaki râviler sebebiyle münker¹²³ ve mevzû¹²⁴ olarak değerlendirilmiştir. Geriye kalan beş rivayetten biri abdestle,¹²⁵ biri vitirde rükûdan önce kunut yapmayla ilgili,¹²⁶ biri Müslümanların Hz. Peygamber döneminde ve onun vefatından sonraki durumlarında meydana gelen bazı değişmelerle ilgili Übey b. Kâ'b'ın yaptığı mukayeseye dair,¹²⁷ biri Kur'an öğretimi karşısında kendisine hediye edilen okla ilgili Resûlullah'ın Übey b. Kâ'b'a yaptığı uyarıyı,¹²⁸ diğeri de İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'in duyduğu güzel koku ve bunun nedenini anlatan bir rivayettir.¹²⁹ Zikredilen on rivayet dışında *Kütüb-i Sitte'* de Übey b. Ka'b'dan nakledilen 115 rivayetin 105'inin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*indeki rivayetlerle muhteva olarak aynı olduğu görülmektedir.

Übey b. Kâ'b'dan nakledilen bazı hadislerin isnad zincirinde bulunan râvilerin hepsinin kâriyelerden olduğu görülmektedir. *Müsned'*deki 21181¹³⁰ ve 21197¹³¹ nolu rivayetler buna örnektir. Bazı hadislerin isnad zincirinde bulunan râvilerin ise çoğunluğu kâriyelerden oluşmaktadır.

¹²² Nesâî, "Eşribe", 58 (No. 5752).

¹²³ İbn Mâce, "Mukaddime", 11 (No. 104).

¹²⁴ İbn Mâce, "Cihâd", 7 (No. 2768).

¹²⁵ İbn Mâce, "Tahâret", 47 (No. 420).

¹²⁶ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salah", 120 (No. 1182). Bu hadis, 109. dipnotta zikredilen Ebû Dâvûd'un *Sünen'*inde geçen rivayetin aynısıdır.

¹²⁷ İbn Mâce, "Cenâiz", 65 (No. 1633).

¹²⁸ İbn Mâce, "Ticâret", 8 (No. 2158).

¹²⁹ İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4030).

¹³⁰ Hadisin senedinde Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla Übey b. Kâ'b, Zir b. Hubeys, Âsım b. Behdele ve Ebû Bekir b. Ayyâş bulunmaktadır (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/113 (No. 21181)).

¹³¹ Hadisin senedinde Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla Übey b. Kâ'b, Zir b. Hubeys, Âsım b. Behdele, Hammâd b. Zeyd ve Halef b. Hişâm bulunmaktadır (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/125 (No. 21197)).

21188¹³² ve 21209¹³³ nolu rivayetler buna örnektir. 21181 ve 21188 nolu rivayetler Muavvizeteyn surelerinin Kur'an'dan olduğunu bildirirken, 21197 ve 21209 nolu rivayetler ise Kadir gecesinin Ramazan'ın 27. gecesinde olduğunu haber vermektedir. Yine altı hadisin isnad zincirinde sırasıyla Übey b. Kâ'b, Zir b. Hubeyş ve Âsım b. Behdele bulunmaktadır.¹³⁴ Bu rivayetlerde de Muavvizeteyn surelerinin Kur'an'dan olduğundan bahsedilmektedir. Bu bilgilerden de Übey b. Kâ'b'ın Kur'an öğrettiği öğrencilere zaman zaman hadisler de rivayet ettiğini,¹³⁵ kıraatle ilgilenen âlimlerin aynı zamanda hadis rivayetinde de bulunduğunu ve kıraatle ilgili rivayetlerin kıraat ilmine dayanak olmasının yanında kâri ve muhad-dis râviler vasıtasıyla ulaştığı söylenebilir. Buradaki bilgiler, geçmiş dönemde İslamî ilimlerin bir bütün olarak ele alındığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zira Kur'an'ın okunmasıyla ilgili bugün ayrı bir ilim olan Kıraat ilmiyle, Hz. Peygamber'in hadislerini ele alan Hadis ilminin ilk asırlarda birlikte değerlendirildiği görülmektedir.¹³⁶ Bu durum ilimler arasındaki ilişkiyi de güçlendirmektedir. İlimlerin tasnifinden sonra kıraat ve hadis ilmi iki ayrı bilim dalı olarak tezahür etmiştir. Ancak bu iki alanda çalışma yapan araştırmacıların iki alanı birlikte yürütmele-rinin onlara ilmi derinlik sağlayacağı söylenebilir.

¹³² İsnadda bulunan râvilerin dördü kârîdir. Bunlar Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla Übey b. Kâ'b, Zir b. Hubeyş, Âsım b. Behdele ve A'meş'tir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/1117-118 (No. 21188).

¹³³ İsnadda bulunan râvilerin dördü kârîdir. Bunlar Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla Übey b. Kâ'b, Zir b. Hubeyş, Âsım b. Behdele, Ebû Bekir b. Ayyâş'tır (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/136-137 (No. 21209).

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/113-118 (No. 21182, 21183, 21185, 21186, 21187, 21189).

¹³⁵ Übey b. Kâ'b'dan en çok hadis rivayet eden talebeleri Zir b. Hubeyş, Ebü'l-Âliye er-Riyâhî ve Abdurrahman b. Ebû Leylâ aynı zamanda hem kıraat âlimi hem de muhad-distirler. bk. Tayyar Altıkulaç, "Zir b. Hubeyş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/449; Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/292; Abdullah Aydın, "İbn Ebû Lelâ, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/435-436.

¹³⁶ Hadis kitaplarında kıraatle ilgili rivayetlere farklı kitaplar/konular içinde yer verilirken, Ebû Dâvûd ve Tirmizî ise *Sünen*'lerinde kıraatle ilgili rivayetleri ayrı bir kitap olarak "kitâbü'l-kırâât" içinde zikretmişlerdir.

Übey b. Kâ'b'ın rivayet ettiği rivayetlere bakıldığında ondan nakledilen hadislerin çoğunlukla hayatın içinden güncel olaylarla ilgili rivayetler olduğu görülmektedir. Yine ondan rivayet edilen hadislerin üçte biri konu itibariyle kıraat, tefsir ve Kur'an'ın faziletleriyle ilgili rivayetlerdir. Bu da onun algı ve dikkat yönüyle Kur'an'la ilgili bilgilere daha çok önem verdiğini göstermektedir. Onun hadis rivayet etme metoduna bakıldığında hadisleri, insanlara vaaz ve nasihat verme yoluyla nakletmediği, genellikle kendisine yöneltilen sorular¹³⁷ veya meydana gelen olaylar üzerine rivayet ettiği anlaşılmaktadır.¹³⁸

Sonuç

Übey b. Kâ'b ilim yönünden sahâbenin önde gelenlerinden biridir. O, özellikle Kur'an bilgisi ve kıraat konusunda öne çıkan bir sahâbidir. Onun bu alanda ön planda olmasında Medine'de ilk vahiy kâatibi olması önemli bir etkidir. Übey b. Kâ'b, kıraati bizzat Allah Resûlü'nden işitmiş ve Kur'an'ı ona arz etmiştir. Hem Hz. Peygamber döneminde hem de yaşadığı ilk üç halife döneminde sahâbe ve tâbiünden birçok kimseye Kur'an öğretmiştir. Onun kıraati, okuttuğu talebeler vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Mütevâtir yedi kıraat imamının İbn Âmir el-Yahsubî dışındaki altı tanesinin kıraati ve meşhur üç kıraat imamından biri olan Ebû Cafer el-Kârî'nin kıraati muttasıl bir isnadla Übey b. Kâ'b'a dayanmaktadır. Böylece kırâat-i aşere imamlarından yedi tanesinin kıraati Übey b. Kâ'b vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Onun kıraat ilminde yetkin bir kimse olduğu başta kıraatle ilgili tabakat kitaplarında olmak üzere onun biyografisini ele alan diğer eserlerde de dile getirilmiştir.

Übey b. Kâ'b Resûlullah'tan birçok hadis rivayet etmiş; ondan da 15'i sahâbî, 30'u tâbiîn olmak üzere toplam 45 kişi rivayette bulunmuştur. Onun rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve diğer hadis kitaplarında geçmektedir. Bakî b. Mahled'in *Müsned'i*nde mükerrerleriyle birlikte Übey b. Kâ'b'ın 164 rivayeti bulunmaktadır. Buna göre o, kendisinden en çok hadis rivayet edilen sahâbî

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/95-98 (No. 21166, 21167), 114-115 (No. 21182), 121-123 (No. 21193, 21194), 126 (No. 21198), 127-128 (No. 21200), 136-137 (No. 21209), 193 (No. 21269).

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/112-113 (No. 21180, 21181), 116-117 (No. 21186, 21187), 119 (21190), 158-159 (No. 21234, 21235, 21236).

arasında 24. sıradadır. *Kütüb-i Sitte'*de Übey b. Kâ'b'ın 115 rivayeti yer alırken Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde ise 205 rivayeti bulunmaktadır. *Müsned'*de ondan nakledilen rivayetlerinin sekizde yedisi sahih veya hasen; sekizde birinin ise zayıf olduğu görülmektedir. Ondan rivayet edilen hadislerin üçte biri, konu itibariyle kıraat, tefsir ve Kur'an'ın faziletleriyle ilgili rivayetlerden oluşmaktadır. Übey b. Kâ'b genellikle kendisine sorulan sorular üzerine ve meydana gelen bir olay üzerine hadis rivayet etmiştir. Übey b. Kâ'b kıraat öğrettiği kişilere hadis de rivayet etmiştir. Nitekim ondan nakledilen bazı rivayetlerin senedindeki râviler, kâri ve muhaddislerden oluşmaktadır.

Übey b. Kâ'b'ın ilmî alandaki üstünlüğü ve gayretleri her dönemde yaşayan Müslümanlar tarafından takdir edilmekle birlikte aynı zamanda onlar için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Onun hem kıraat hem de hadis alanında sözü dinlenen, görüşlerine itibar edilen, alanında otorite bir kimse olduğu anlaşılmaktadır.

Kıraat ve hadis ilminin bazı benzerlikleri bulunmaktadır. Öncelikle bu iki ilim İslam'ın temel iki kaynağı olan Kur'an ve sünnetin koruyucusu olma bakımından önemli bir konuma sahiptir. Yine her iki ilim Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. Her iki ilim dalı rivayetlere, rivayetler de isnada dayanmaktadır. Bu sebeple her iki ilim de isnad zinciriyle nakledilmekte ve nakle dayanmaktadır. Hadis ilminin farklı yöntemleri olsa da sema ve arz metodu iki ilim dalının da ortak yöntemleridir. Kıraat ve hadis ilminin ortak yönlerinden birisi de rivayetleri sıhhat yönünden mütevâtir, meşhur, sahih, zayıf ve mevzû şeklinde değerlendirmeye tabi tutmalarıdır.

İslâmî ilimler birbirleriyle irtibatlıdır. İlk dönem âlimlerine bakıldığında onların birkaç alanda uzman olduğu görülmektedir. Bir alanda uzmanlaşma sonraki zamanlarda ortaya çıkmıştır. Sahâbe neslinden itibaren her iki ilim alanında da mütehassıs âlimler yetişmiştir. Her ne kadar günümüzde ilimler arasında ayrı ayrı ihtisaslaşma olsa da İslâmî ilimlerde birkaç alanı birlikte bilmenin, uzmanlaşmanın bu alanlarda çalışanların ufkunu genişleteceği söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvûd vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1420/1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Nâfi' b. Abdirrahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/287-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zir b. Hubeyş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/449. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Atik, M. Kemal. "Übey b. Ka'b ve Kur'an İlmindeki Yeri". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (1 Ocak 1987), 149-178.
- Aydemir, Abdullah. "Ebû'l-Âliye er-Riyâhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/292. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Abdullah. "İbn Ebû Lelâ, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1407/1987.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Usmâniyye*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 1985.
- Çağlar, Garip. "Übey b. Ka'b'ın (öl. 22/643) Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler". *İslam Neslinin Kurucu Nesli Sahâbe III – Sahâbe ve Dirayet İlimleri*. 633-656. ed. Ömer Faruk Akpınar. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Çelik, Taha. "Abdullah b. Mesûd'un "Unuttuğu" İddia Edilen Meselelerin Tahlili". *Marife* 17/1 (2017), 103-120.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 70. Baskı, 2020.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- el-Pâlûvî, Hâmid b. el-Hâc Abdulfettâh. *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân.*, nşr. Halil İbrahim Üren. İstanbul: Haciveyiszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2020.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Fayda, Mustafa. "Câbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Haciveyisizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 cilt. İstanbul: İrfan Yancılık, 5. Basım, 1993.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâi*. thk. Gotthelf Bergstrasse. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muhteseb fî tebyîni vü-cûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf ve Abdülfettah İsmail Şelebî. 2 Cilt. Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 2. Basım, 1406/1986.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhibbüddin Abdüssübhan Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1423/2002.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ vd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Meârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Meârif, 4. Basım 1981.

- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Jeffery, Arthur. "Ubay b. Ka'b Mushafı I". çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal ATİK. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2009), 161-194.
- Jeffery, Arthur. "Ubay b. Ka'b Mushafı II". çev. Alpaslan Sarı - M. Kemal ATİK. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 123-153.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. çev. Sıtkı Güllü. 4 cilt. İstanbul: Di-van Yayınları, 1990.
- Karakuş, Abdülkadir. *Übey b. Ka'b İlmi Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Yeri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.
- Karataş, Mustafa. *Hadislerin Artması ve Sayısı*. İstanbul: İşaret yayınları, 2006.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müesse-setü'r-Risâle, 1400/1980.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân. *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*. thk. Abdüssamed Şerefüddîn. 13 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Ara-biyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Pusmaz, Durak. *Übey ibn Ka'b ve Tefsirdeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniver-sitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Sayan, Yunus Emre. "Muâz b. Cebel ve Eğitimciliği". *Pamukkale Üniversi-tesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 1107-1140. <https://doi.org/10.17859/pauifd.989917>

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1394/2008.
- Şahin, Abdussabûr. *Târîhu'l-Kur'ân*. Kahire: Şeriketü Nehda, 3. Basım, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 7. Basım, 1410/1990.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-âsâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İsam Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezki-ratü'l-huffâz*. thk. Zekerriyya Umeyrât. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1419/1998.